

Politička situacija u Rijeci 1918. kroz lokalnu periodiku

Pešut, Siniša

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:231820>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#) / [Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Rijeka

SINIŠA PEŠUT
POLITIČKA SITUACIJA U RIJECI 1918. KROZ LOKALNU PERIODIKU
ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2024. g.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Rijeka

SINIŠA PEŠUT
POLITIČKA SITUACIJA U RIJECI 1918. KROZ LOKALNU PERIODIKU
ZAVRŠNI RAD

Mentor : doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Komentor: doc. dr. sc. Ivan Jeličić

Student : Siniša Pešut

Smjer : Dvopredmetni studij povijesti i talijanskog jezika i književnosti

Rijeka, rujan 2024. g.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Pregled političko-nacionalne situacije u Rijeci	2
3. Periodika.....	6
4. Analiza periodike	8
a. „La Bilancia“	8
b. „Primorske novine“	14
5. Zaključak.....	20
Bibliografija.....	22

1. Uvod

Na temelju izvorne novinske građe, cilj rada jest prikazati diskurs koji su proizvodila dva utjecajna lokalna dnevnika na različitim jezicima „La Bilancia“, na talijanskom, i „Primorske novine“, na hrvatskom jeziku, u zadnjem tromjesečju 1918. godine. Prvenstveno, fokus analize je razdoblje od kraja listopada, točnije period kada Hrvatski sabor proglašava prekid svih veza s Austrijom i Ugarskom, do sredine studenoga 1918. i nestabilne političke situacije koja je stvorena dolaskom talijanske, francuske i srbijanske vojske u Rijeku.

Država Slovenaca, Hrvata i Srba (nadalje SHS) proglašena je 29. listopada 1918. godine. Tim danom, Hrvatski je sabor raskinuo sve državnopravne veze sa Austrijom i Ugarskom anuliravši tako Hrvatsko – ugarsku nagodbu iz 1868. godine. Time je za Državu SHS, nestala pravna osnova Rijeke kao *corpusa separatuma* te je grad integriran u pravni okvir banske Hrvatske. U tom je razdoblju ugarska vlast prestala djelovati, a posljedično je uspostavljena vlast Narodnog vijeća SHS koje je konkretne poslove obavljalo preko Mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS za Sušak i Rijeku. Država SHS temeljila se na odredbama američkog predsjednika Woodrow Wilsona koji 8. siječnja 1918. godine izlaže svoj program od 14. točaka za rješavanje političkih sukoba nakon rata. Dva dana nakon proglašenja Države SHS, riječki Talijani udružuju se u političku organizaciju suprotstavljenu Narodnome vijeću, Talijansko nacionalno vijeće (*Consiglio Nazionale Italiano*) s ciljem proglaženja aneksije Rijeke Italiji, pozivajući se također na pravo naroda na samoopredjeljenje. Tim činom nastoje onemogućiti ujedinjenje grada sa Hrvatskom. U radu će biti detaljnije prikazani događaji imenovanjem dr. Rikarda Lenca za velikog župana, koji zamjenjuje ugarskog guvernera Zoltana Jekelfalussya i preuzima njegove ovlasti, kao i odgovor Talijanskog nacionalnog vijeća o proglašenju aneksije Rijeke na temelju prava na samoodređenje naroda.¹

U radu će prvo biti prikazani povijesni kontekst političke situacije prije rata i dan kratki pregled povijesti lokalnih novina korištenih kao izvorna građa. Analiza novinske građe prikazat će detaljnije ključne političke događaje u tim tjednima, odnose između dva spomenuta vijeća, ali i one između talijanske i hrvatske nacionalnosti u gradu. Detaljnije su analizirani članci koji se prvenstveno bave hrvatsko (jugoslavenskim) – talijanskim odnosima u gradu, te nacionalni narativ koji su novine provlačile kroz odabrano razdoblje.

¹ Patafta 2006, 199-201.

2. Pregled političko-nacionalne situacije u Rijeci

Naljepljivanjem ceduljice, u historiografiji poznate kao „Riječka krpica“, na hrvatsku verziju ugarsko-hrvatske Nagodbe, Rijeka od 1868. do 1918. postaje „corpus separatum“, odnosno posebno državno-pravno područje koje je uspostavljeno privremenim provizorijem zbog nemogućnosti dogovora deputacija Hrvatskog i Ugarskog sabora. Rijeka nije pripadala niti Ugarskoj niti Hrvatskoj, Ugarska nije imala suverenitet nad Rijekom i nije mogla biti anektirana. Zadržala je autonomiju u unutrašnjim poslovima, imala je pravo na vlastita municipalna tijela vlasti a kontrola cjelokupnog državnog i municipalnog aparata je bila u rukama ugarskog guvernera koji su bili birani iz najutjecajnijih i najstarijih plemićkih obitelji. Takvo državno-pravno stavnje zadržalo se sve do raspada Monarhije 1918.²

Unutrašnja politička slika Rijeke imala je dugu tradiciju autonomne svijesti među lokalnim političkim vodstvom koja ju je gorljivo branila i baštinila protiv priključenja Rijeke Hrvatskoj. Oni su se vezali uz mađarsku liberalnu političku elitu jer su u njoj pronašli zaštitnika i bogatog investitora koji je činio drugi najjači politički faktor u dvojnoj Monarhiji nakon Austrije. Imali su čvrste antihrvatske stavove i zazirali su od povezivanja Hrvatske i Rijeke, smatrajući da nikada nisu postojale državopravne veze, a u gospodarskom smislu smatrali su Hrvatsku preslabom da podigne Rijeku na način koji je to nudila Ugarska. Imali su ugarofilske tendencije i uživali su punu potporu ugarske vlade, ali samo do trenutka kada su služili ugarskoj vladi da provodi nužne politike koje su na kraju gospodarski, industrijski i infrastrukturno ojačale grad. Glavno obilježje autonomije grada jest bilo pravo na korištenje talijanskog jezika u javnoj komunikaciji i institucijama. U hrvatskoj historiografiji takva grupacija pogrdno je nazivana talijanašima-ungarezima ili mađaronima koji su, povezani s ugarskom vladajućom političkom elitom i s njihovom potporom, najveću opasnost vidjeli u rastućem hrvatskom nacionalnom pokretu sa sjedištem na Sušaku.³

No, odnosi između ugarske nagodbenjačke liberalne vlade i riječkih političara, mahom isto članovima Liberalne stranke, s gradonačelnikom Giovanni Ciottom, kao njihovim glavnim predstavnikom, bivaju narušeni 1896. kada ministar predsjednik Dezső Bánffy želi protegnuti ugarske zakone na Rijeku bez da traži prethodnu suglasnost i ratificiranje od riječke gradske skupštine. Kao protest što se ugarska vlada odlučila na takav čin remećenja i nepoštivanja municipalne autonomije „corpusa separatuma“, formirana je Autonomna stranka, pod

² Čulinović 1953, 269; Za detaljniji pregled upravnog ustrojstva Rijeke: Toševa Karpowicz 2021, 50-60.

³ Grupa autora 1988, 235-237.

vodstvom Michelea Maylendera, riječkog odvjetnika i utemeljitelja autonomaške ideologije. Ideologija se temeljila na državnompravnoj posebnosti statusa „*corpusa separatuma*“ interpretirajući ga pravnim subjektom unutar političke zajednice „Zemlja krune svetog Stjepana, odnosno ugarskog dijela dvojne Austro-Ugarske Monarhije.“⁴ Stvorena je ideja o statusu „*corpusa separatuma*“ kao trećeg faktora unutar političke zajednice koju čini i Hrvatska.

Političko-nacionalni odnosi zakomplicirali su se početkom 20. stoljeća. Unutar Autonomne stranke dolazilo je do brojnih nesuglasica a one su često isplivale u izboru kandidata za poslanika Rijeke u Ugarskom parlamentu. Jedna struja predvođena Luigi Ossoinackom, glavnim financijerom stranke i jedna od najbogatijih ličnosti u gradu, nije prihvatila kandidaturu bivšeg guvernera Rijeke, Ludviga Battyhanyja za poslanika, kojega je podržavao Maylender, nego je uže vodstvo stranke predložilo Riccarda Zanellu, mladog tajnika stranke koji ubrzo dolazi u fokus političkog života u Rijeci. Daljnji raskoli unutar Autonomne stranke prouzročili su raslojavanje vodstva koje se svrstavalo između Zanelle i Andree Ossoinacka, sina prethodno spomenutog Lugija Ossoinacka. Sukobi između raznih aktera unutar stranke, prouzročilo je frakcioniranje, koje će 1911. dovesti do stvaranja dviju autonomnih stranaka. Jedna predvođena Zanellom koji je preuzeo originalnu Autonomnu stranku, „Partito Autonomo“ i druga predvođena Anderom Ossoinackom, koji je formirao „Lega autonoma“, Autonomnu ligu. Razlikovali su se u ideološkoj koncepciji. Zanella je bio blizak „*kossuthistima*“, odnosno stranci koju je vodio Ferenc Kossuth, koja je zahtijevala potpunu neovisnost od Austrije. Zanella je imao svoju interpretaciju autonomaštva: smatrao je da Rijeka treba stvoriti svoj nacionalni okvir oko kojega će uspješno gravitirati. „Riječka nacija“ trebala bi podrazumijevati talijanske, ugarske i hrvatske elemente ali treba iskazivati lojalnost prema ugarskoj kruni svetog Stjepana, kako bi se očuvala autonomija Rijeke unutar te zahtjevne političke zajednice. Napominje primjere Ugarske i Hrvatske koje su uspjele sačuvati svoja nacionalna prava i posebnosti i takve primjere treba pratiti i Rijeka. Nije bio pristalica iredentizma jer smatra ako se „riječka nacija“ bude temeljila samo na talijanskom elementu, odnosno jeziku i kulturi, onda će se tom talijanskom iredentizmu i prigrliti gubeći povijesnu posebnost. Stranka predvođena Anderom Ossoinackom i ostalim protivnicima Zanellinog koncepta autonomaštva, bila je pro vladajuća i nastavila je suradnju s ugarskom vladom. Takvo raslojavanje ostaje sve do početka Prvog svjetskog rata,⁵ a nakon završetka stvorit će se nove političke opcije koje će kasnije biti prikazane u radu. U svakom slučaju, jasno je kako u

⁴ Klinger 2018, 223-224; Toševa Karpowicz 2007, 32.

⁵ Klinger 2018, 235-236; 263-264.

kontekstu „corpusa separatuma“ glavne političke opcije predstavljaju autonomaši, dok su talijanski iredentisti, u manjini.

Što se tiče talijanskih iredentista, njihova grupa gravitirala je oko udruge „La Giovine Fiume“, osnovana 1905. kao odgovor na Riječku rezoluciju i rastući hrvatski nacionalizam. Nastaje inicijativom Riccarda Zanelle, koji nije imao ništa protiv takvog tipa udruženja jer se i sam smatrao, kako smo ranije napomenuli, zaštitnikom talijanskog jezika i kulture kao jednog od obilježja njegove koncepcije riječkog autonomizma, i Icilija Baccicha (Bacci). Članovi i osnivači društva, inače pripadnici mlađe generacije Riječana, pokazat će se kao gorljivi zagovaratelji aneksije Rijeke Italiji, a neki kasnije postaju glavni suradnici Gabriele D'Annunzija nakon njegovog osvajanja Rijeke. S usponom fašizma u Italiji isti suradnici postaju aktivni članovi Fašističke stranke u Rijeci. Udruga je bila registrirana kao udruženje za zaštitu jezika i kulture i mogla je surađivati sa sličnim organizacijama u Italiji. Na temelju odredbi Trojnog sporazuma (Njemačka, Italija i Austro-Ugarska), talijanski iredentisti nisu smjeli zastupati antihabsburške političke stavove, ali je talijanska vlada ipak u tajnosti financijski potpomagala iredentističko-kulturna udruženja. Iz redova udruženja stvorit će se jedna generacija intelektualaca, poput Enrica Buricha i Riccarda Gigantea koji su surađivali s listom „La voce“ urednika Giuseppe Prezzolinija, oko kojega su okupljeni talijanski nacionalistički krugovi. Premda je 1911., zbog isticanja protudržavnih stavova na putovanju u Ravenu na obilježavanju godišnjice smrti talijanskog pjesnika Dantea, udruženje zabranjeno, nekadašnji članovi, poput Riccarda Gigantea i braće Baccich (Bacci), Icilija, Itija i Ipparca, se dobrovoljno prijavljuju u sastave talijanske vojske koja nakon 1915. ratuje kao saveznica Antante protiv Austro-Ugarske. U okviru štampe, izdavali su i svoj tjednik istoimenog naziva, u kojem kritiziraju Autonomnu stranku, smatrajući je ostavštinom stare riječke liberalne pro ugraske vladajuće strukture. Prema njihovom tumačenju klerikalizam i socijalizam samo su pojmovi iza kojih zapravo stoji prikriveni hrvatski nacionalizam.⁶

Drugu nacionalnu opciju najbolje je predstavljao Frano Supilo, kreator politike „novog kursa“ zajedno s Antom Trumbićem, koja je trebala okupiti hrvatske i srpske političare iz različitih dijelova Austro-Ugarske Monarhije. Na poziv riječkih Hrvata, politički pravaški orijentirani, Supilo dolazi u Rijeku i pokreće „Novi list“, kasnije „Riječki novi list“, u kojemu će obrazlagati svoje političke programe. Zastupao je rušenje Austro-Ugarske Monarhije revolucionarnim metodama i ujedinjenje razjedinjenih hrvatskih zemalja (Hrvatska i Slavonija, Dalmacija, Istra

⁶ Karpowicz 2021, 140-142; Klinger 2018, 259-261.

i Rijeka). Smatrao je Dvojnu Monarhiju samo kao provoditeljicu njemačke ekspanzionističke politike koja je ugrožavala Južne Slavene. Zagovarao je ujedinjenje južnih Slavena koji su se nalazili unutar Monarhije, u jednu neovisnu državnu zajednicu, stvarajući tako politički program jugoslavenstva. Uz njegovo zalaganje okupili su se hrvatski i srpski političari, zajedno s ugarskom opozicijom koja je svoju borbu protiv vladajuće Liberalne stranke vidjela kroz prizmu približavanja prema nacionalnim političkim opozicijama iz Hrvatske, i potpisuju prvo Riječku pa Zadarsku rezoluciju. Posljedica rezolucija bilo je formiranje Hrvatsko-srpske koalicije u kojoj je Supilo imao istaknutu poziciju. Nakon što izbija rat Supilo iz Rijeke bježi prvo u Rim pa onda u London gdje s ostalim političkim emigrantima osniva Jugoslavenski odbor, ali neće dočekati političko ostvarenje države Slovenaca, Hrvata i Srba jer umire 1917.⁷

⁷ Ibid, 230-234.

3. Periodika

Riječka periodika cvate u 19 stoljeću, uz brojna obustavljanja i cenzure koja nisu zaustavila određene društvene skupine da se mobiliziraju pokretanjem novina, bilo u funkciji glasila jedne stranke ili kao oblik pukog izvještavanja. Novine su značajan izvor za proučavanje društveno-političke situacije u gradu i općenito šireg europskog konteksta jer u izabranim novinama na prvim stranicama svakodnevno nalazimo dopise o europskoj političkoj sceni tokom završnih godina Prvog svjetskog rata. Kako se radi o turbulentnim vremenima 1918. godine i završetku Prvog svjetskog rata, riječke novine imaju krucijalnu ulogu u oblikovanju tadašnjeg mijenja javnosti. Možemo ustvrditi kako krajem listopada 1918. godine započinje prava medijsko-publicistička bitka između novina različitih nacionalnih predznaka koje zastupaju suprotstavljena stajališta o pripadnosti Rijeke te potpiruju nacionalne sukobe i stvaraju sukobljene nacionalne političko-društvene frontove. Osim spomenute novinske građe, bitno je za napomenuti da u Rijeci 1918. izlaze još dvije periodike na talijanskom jeziku, „Il Popolo“ i „Il Giornale“ koje nastavljaju izvještavanje tijekom turbulentnih dana zadnjeg tromjesečja 1918.⁸

Možda najznačajnije riječke novine, tada najdugovječnija lokalna publikacija, te predmet analize ovog rada, predstavlja „La Bilancia“. „La Bilancia“ počinje izlaziti 23. prosinca 1867., a prestaje izlaziti 1919., premda nije naveden datum okončanja publikacije.⁹ Novine se izdaju i tiskaju u Rijeci, u tiskari Emidija Mohovicha, poznatog tiskara i nakladnika.¹⁰ Radilo se o novinama koje su pretežno favorizirale i uzdizale ugarsko ekonomsko i političko tutorstvo nad gradom. Simpatizirale su prodor mađarskog kapitala u ekonomiju Rijeke, što je pretežno favoriziralo lokalno trgovačko-financijsko građanstvo, koje je ujedno držalo političku kontrolu nad gradom.¹¹ Popularnost „La Bilancia“ ostvaruje se kroz mnogobrojna suradništva s raznoraznim dopisnicima, povjesničarima, književnicima, novinarima i intelektualcima onog razdoblja poput: Artura Colauttija, književnika, pisca i novinara koji je preuzeo funkciju glavnog urednika, Enrica Matcovicha, Garibaldinijev vojnik, legionar, koji je sudjelovao u osvajanju Sicilije i rušenju kraljevstva Burbonaca, Giuseppea Vassilicha, povjesničara, znamenit po svojem istraživanju povijesti Istre i možda najveće ime koje je sudjelovalo kao suradnik lista i pisao za nj, Alfredo Fest, povjesničara, rođen u Mađarskoj, zaslužan za istraživanje riječke povijesti i promociju multikulturalnosti grada. Iako je središnji dio bio

⁸ Glogović 1988, 501-502.

⁹ Lazzarich 2009, 72.

¹⁰ Lazzarich 2009, 73.

¹¹ Despot 1953, 613.

rezerviran za aktualna političke novosti u Monarhiji i Europi preko različitih dopisnika i brzjava, nisu su se razmatrali i analizirali samo politički događaji, već je raznovrsnost informacija o kulturno-umjetničkim događanjima, ekonomiji, pomorstvu, trgovini i na kraju burzovne informacije zajedno s rubrikom oglasa, koji su varirali od financijskih usluga raznih banaka ili štedionica, poslovnih i prodajnih ponuda raznih potrošnih dobara, doprinijelo šarolikosti novina koja je zauzimala prvo mjesto u lokalnoj periodici. To se zasigurno očitovalo kada novine, od tjednika koji je izlazio samo subotom, počinju izlaziti na dnevnoj bazi. Prema navodima Gianfranca Mikse, koji je temeljito analizirao „La Bilanciu“ iz druge polovice 19. stoljeća, novine su među prvima počele detaljno izvještavati čitatelje s mjesta događaja i prikupljati informacije od policije ili sudstva, što je pridonijelo širenju lista. Nakon smrti Emidia Mohovich 1898., vlasništvo, uredništvo i redakcija tiskare, a samim time i novina, prelaze u ruke sina Vica, a potom njegove mlađe braće Uga i Maria, čija imena pronalazimo u donjem desnom uglu novina druge stranice iz 1918. godine.¹² Tijekom svog postojanja, radi svojeg velikog utjecaja na riječko građanstvo, „La Bilancia“ je bila vladajući orijentirana, znači povezana s riječkom autonomnom političkom strukturom koja se priklonila, kako smo ranije spomenuli, uz ugarski vladajući krug političara. Nakon što se dogodio spomenuti raskol unutar Autonomne stranke, Zanella ima svoju periodiku, „La Voce del Popolo“, preko koje zastupa svoja politička stajališta protiv pro vladajuće „La Bilancie“ koja je bila povezana s Autonomnom ligom, pro vladajući orijentirana.¹³ Kasnije kako ćemo to vidjeti, „La Bilancia“ mijenja retoriku i zastupa stajalište o talijanskom karakteru Rijeke i aneksije Italiji.

„Primorske novine“ nemaju tradiciju kao „La Bilancia“, ali imaju također jaku političku funkciju. Naime, izdavanje novina pokrenuto je 1916. u jeku Prvog svjetskog rata. Izlazile su svaki dan osim ponedjeljka i bile su glavno glasilo Sušaka i Rijeke pogotovo kada se to ticalo promicanja narodne sloge i osjećaja za ujedinjenje južnih Slavena Monarhije u jednu neovisnu državu. Bile su pod uredništvom Persilava Ljubića, zagovaratelja jugoslavenske ideje, a kako ćemo vidjeti kasnije u izvještavanju prema srbijanskoj vojsci, i srbofilske tendencije.¹⁴ Preuzele su ulogu „Riječkog novog lista“ koji prestaje s publikacijama jer njen urednik Frano Supilo zbog izbijanja rata i na udaru ugarskih vlasti, bježi iz Rijeke u emigraciju.¹⁵

¹² Miksa 2016, 485-491.

¹³ Ibid, 492-495.

¹⁴ Patafta 2006, 199.

¹⁵ Klinger 2018, 282.

4. Analiza periodike

a. „La Bilancia“

Prve značajnije vijesti koje se odnose na samo pitanje Rijeke objavljene su 29. listopada kada je na prvoj stranici otiskan veliki naslov „*La grande manifestazione d'italianità al Municipio*” (Velika manifestacija talijanstva u Poglavarstvu). Već u naslovu možemo vidjeti kojoj političkoj opciji novine gravitiraju, iskazujući isključivo talijanski identitet grada. U podnaslovu se predočuje čitateljima relevantnost ovih povijesnih trenutaka kada su se svi potlačeni narodi uspjeli osloboditi apsolutizma, termin korišten za opisivanje Austro-ugarske Monarhije.¹⁶ Novina, pokušava probuditi jedan oblik nabijenog optimizma i nade za nadolazeće poslijeratno uređenje Rijeke. U paragrafima poput: „*In questa aurora nuova e fulgente anche il nostro popolo alto leva il grido proclamando al mondo la propria italianità il proprio volere di decidere liberamente dei propri destini*“¹⁷ jasno se naglašava nacionalno agitiranje uredništva s naglašenom željom da slobodno odlučuje o vlastitoj sudbini. Takva retorika je dugo u pogonu već od proglašenja 14 točaka za poslijeratno uređenje Europe, čiji je glavni ideolog i zagovaratelj bio predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, Woodrow Wilson.

U Zagrebu se toga datuma, 29. listopada 1918. održala povijesna sjednica sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kada je proglašeno prekidanje svih državnopravnih veza s Austrijom i Ugarskom i odluka da se Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglasi neovisnom od Austrije i Ugarske i da na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Najbitnija odredba Sabora jest odluka da se vrhovna vlast sa Sabora prenosi na Narodno vijeće SHS.¹⁸ U ranijim mjesecima se radilo na organiziranju Narodnog vijeća koje bi obuhvaćalo Sušak i Rijeku, a ne ulazeći u detaljnije obrađivanje pravnog slijeda formiranja takvog vijeća bitno je samo za napomenuti da 29. listopada ono postaje organ vlasti za Sušak i Rijeku s već navedenom odlukom Hrvatskog sabora.¹⁹ Bitno je za napomenuti da navedene odluke nove vlasti oformljene u Zagrebu nisu uopće popraćene od strane „La Bilancie“. U tom ambijentu talijanske novine ističu kako je napuštanjem ugarske vlasti u gradu, njezin mandat predan gradonačelniku²⁰, tada Antonio Vio, prije rata riječki političar blizak ugarskim vladajućim krugovima, a nakon rata jedan od glavnih

¹⁶ „Il grande momento storico“, *La Bilancia* (Rijeka), br.242., 29.10.1918., str.1.

¹⁷ „„U ovoj novoj i sjajnoj zori naš narod uzdiže svoj glas, objavljujući svijetu svoje talijanstvo, svoju želju da slobodno odlučuju o svojim sudbinama“, u *Il grande momento storico*“, cit. Svi prijevod s talijanskog su autorski.

¹⁸ Krizman 1977, 81.

¹⁹ Bartulović 2012, 106-107.

²⁰ „Questa notte precipitati gli avvenimenti le autorità ungheresi abbandonarono la città deponendo il loro mandato e consegnandolo al podestà“, „Ove noći, kada su događaji došli do vrhunca, mađarske su vlasti napustile grad, položile svoj mandat i predale ga gradonačelniku.“ u *Il grande momento storico*“, cit.

zagovaratelja talijanskog identiteta grada te pripadnika iredentističko-aneksionističke struje u gradu. Nadalje, u tekstu stoji da *comitato nazionale croato*, u doslovnom prijevodu hrvatsko nacionalno vijeće što se vjerojatno odnosi na Narodno vijeće za Sušak i Rijeku, u dogovoru s Mađarima provizorno preuzima vlast u gradu do mirovne konferencije koja će definitivno presuditi u korist Talijana Rijeke, no, bitno je napomenuti, kako u tekstovima iz 29. listopada nema spominjanja moguće aneksije Rijeke Italiji.

Kako bi blokirali uspostavljanje vlasti Narodnog vijeća, novine izvještavaju da je organizirana konferencija građana koja će raspravljati o narednim potezima. Konferencijom predsjedava gradonačelnik Antonio Vio, a za moderatora je određen Gino Antoni. Prvi je govorio istaknuti riječki liječnik Antonio Grossich, u kojem poziva gradonačelnika da stupi u kontakt s jugoslavenskim vijećem („*comitato jugoslavo*“) da se izbjegne okupacija grada od strane Hrvata.²¹ Nakon odgovora i još ponekog izlaganja istaknutih pripadnika riječko-talijanskog kruga u Rijeci, možda najbitnija jest inicijativa Adolfa Gotthardija koji nudi pravno rješenje očuvanja kontinuiteta legitimnosti gradske vlasti. Naime, kako novine prenose njegovu izjavu, gradsko predstavništvo (*Rappresentanza municipale*) prestaje s postojanjem, pa nema pravne osnove na kojoj bi Gradsko vijeće i gradonačelnik održali legitimitet, jer je proizašao iz sada već bivšeg sistema vladanja („*governo*“) koji u doslovnom prijevodu glasi vlada, ali tu se misli na kompletnu strukturu koja se stvorila hrvatsko-ugarskom Nagodbom, riječkim provizorijem 1870. i statuom Slobodnog grada Rijeke 1872., dakle vlast) koji je nasilno nametnuo svoju volju. Predlaže da se umjesto navedenog predstavništva stvori jedno nacionalno vijeće, a funkcija gradonačelnika postala je nevažeća jer nema više podršku bivših vlasti. Ali, kako je mjesto gradonačelnika bilo u rukama Antonija Via, zagovornika talijanskog identiteta Rijeke i saveznika riječkih Talijana, Gotthardi predlaže da bi takvo mjesto trebalo biti upotpunjeno podrškom šireg naroda, vjerojatno aklamacijom. Prisutni su se usuglasili i potvrdili Antonija Via za gradonačelnika „*per volontà del popolo*“, tj. voljom naroda. Nakon što je narod izabrao, iako nisu prikazane nikakve okvirne brojke koliko je to riječko-talijanskog naroda bilo okupljeno, novine prenose i proglas novog-starog gradonačelnika u kojem izjavljuje da „...*nakon napuštanja državnih vlasti konstituiran je gradski odbor s punim ovlastima čuvanja javnog reda i zaštite života i posjeda svojih sugrađana. Potpomognut ovim odborom, ja, kao gradonačelnik Rijeke, preuzimam ovlasti i pozivam Vas najtoplije da održavate smirenost, i da*

²¹ „Il grande momento storico“, *La Bilancia* (Rijeka), br.242., 29.10.1918., str.1. - „...*invito il podestà a mettersi in contatto col comitato jugoslavo onde evitare l'occupazione della nostra città da parte dei croati...*”

*sljedite naredbe gradskih vlasti.*²² Nije stalo na izražavanju potpori gradonačelniku od strane riječkih gradskih uglednika i odličnika, nego se pristupilo čvršćem povezivanju u homogenu organizaciju koja zagovara bezuvjetnu predaju Rijeke Italiji. Ta se organizacija najprije spominje kao „*comitato nazionale fiumano*“ (riječko nacionalno vijeće), s članstvom koje će kasnije dati život Talijanskom nacionalnom vijeću (Consiglio Nazionale Italiano). Dalje je napomenuta zadaća spomenutog riječkog vijeća i gradonačelnika: „*Ovaj odbor mora se pridružiti gradonačelniku i započeti pregovore s hrvatskim vlastima i Jugoslavenskim narodnim vijećem kako bi se utvrdile mjere za ovo prijelazno razdoblje*“.²³ Vidimo dakle da se nije priznavala legitimnost Narodnog vijeća za Sušak i Rijeku, odnosno kako to talijanske novine opisuju jugoslavenskom vijeću, te su prijelaz vlasti opisali samo kao privremeno prijelazno razdoblje. Isticalo se slavlje i osjećaj slobode u gradu i kako se napokon stanovništvo može hvaliti s talijanskom trobojnicom, što se razlikuje od diskursa „Primorskih novina“, što ćemo razmotriti kasnije.

Novine su imale prilično antagonistički pristup prema hrvatskom političkom vodstvu i hrvatskom žiteljstvu grada, a politička situacija se razvijala u korist talijanske grupacije u gradu. Službeno okupljanje zagovornika aneksije Rijeke Italiji oformilo je političku organizaciju, *Consiglio nazionale di Fiume*, osnovano 30. listopada, (Talijansko nacionalno vijeće Rijeka), koja bi predstavljala branu prema Narodnom vijeću, proglašavajući njihovu vlast nad gradom nelegitimnom i provizornom. Okupljeni su konstituirali vijeće u sjedištu Filharmonijskog društva, koje sada postaje glavno mjesto okupljanja Talijanskog nacionalnog vijeća. Dr. Antonio Grossich aklamacijom članova izabran je za predsjednika tog vijeća. Formiranje jednog takvog političkog vijeća koje okuplja vodeće zagovaratelje aneksije Rijeke Kraljevini Italiji, stvorilo je uzavrelu situaciju u gradu. Novine prenose službenu deklaraciju spomenutog vijeća:

Talijansko nacionalno vijeće Rijeke, sastavši se danas na plenarnoj sjednici, proglašava, da je po snazi onoga prava, po kojem su narodi ostvarili nacionalnu slobodu, grad Rijeka, koji je donedavno bio odvojeni konstituirajući dio talijanske nacionalne zajednice, i traži za sebe pravo na samoodređenje njezinog stanovništva. Temeljeći se na tome pravu,

²² „Apello“ *La Bilancia* (Rijeka), br.242., 29.10.1918., str.1 - „*Avendo le autorità dello Stato abbandonato la città si è costituito un comitato cittadino rivestito di pieni poteri, col compito di mantenere l'ordine e di tutelare la vita e gli averi dei miei concittadini. Assistito da questo comitato io, quale Podestà di Fiume, assumo i poteri e Vi invito caldamente a mantenere la calma, a seguire gli ordini dell'Autorità municipale*“

²³ *Questo comitato deve unirsi al podestà e intraprendere le trattative con le autorità croate e col consiglio nazionale jugoslavo per stabilire le misure su questo periodo di transizione* - „Il grande momento storico“, *La Bilancia* (Rijeka), br.242., 29.10.1918., str.1.

*Talijansko nacionalno vijeće, proglašava sjedinjenje Rijeke s domovinom Italijom. Talijansko nacionalno vijeće smatra privremenim stanje naslijeđeno od 29. listopada 1918. godine, stoga smo odlučili staviti se pod zaštitu Amerike, majke i očekujemo odobrenje mirovnog kongresa*²⁴. S ovom deklaracijom jasno je iskazano da ne prihvaćaju novo uspostavljenu vlast Narodnog vijeća i otvoreno su proglasili sjedinjenje Rijeke s Kraljevinom Italijom na temelju samoodređenja naroda, krilaticom kojim se koriste i ostala Narodna vijeća koja tada nastaju i u ostalim predjelima bivše Austro-Ugarske Monarhije, pa i samo Narodno vijeće SHS²⁵

Retorika i izvještavanje novina pooštrava se 3. studenog 1918, dolaskom bojnog broda „Emanuele Filiberto“ i razarača „Stocco“. Zanimljivo, u uvodu gdje „La Bilancia“ navodi pridošle brodove nije imenom spomenut „Emanuele Filiberto“ već samo njegov model S.R.11, ali će se ime spominjati kasnije u ostalim tekstovima. „Stocco“ se usidrio na lijevoj strani mola Daniel, a nakon tog razarača ulazi i kraljevska torpiljarka navedenog modela, kao što rekosmo, bez navođenja imena. Talijanski brodovi dočekani su od gradonačelnika Antonija Via i članova Talijanskog nacionalnog vijeća, koji izražavaju dobrodošlicu talijanskom admiralu Raineru. Gradonačelnik mu nagovještava da sada kada su se oslobodili Mađara, Hrvati su ilegalno preuzeli Rijeku. Admiral mu odgovara: „*Donosim vam talijanske pozdrave i ovdje sam da štitim red, živote naših sunarodnjaka i interese Italije.*“²⁶ Narod koji se spontano okupio plakao je i grlio se od sreće vidjevši osloboditelje.²⁷ Nakon što je u grad stigla talijanska pomorska posada, prema pisanju novina, skinuta je talijanska zastava s gradskog tornja, što je izazvalo zgražanje kod gradonačelnika i admirala. Naime, nije specificirano tko je točno bacio, građani ili vojnici. Samo je navedeno da su oni „uobičajeni“, koji su se prije dolaska talijanske flote smatrali gospodarima talijanske Rijeke, bacili talijansku zastavu s gradskog tornja. Epilog oko zastave je završen istog dana u 14 sati kada je ona opet postavljena na gradski toranj uz počasne pozdrave jednog hrvatskog odreda.²⁸ Ali kada je ona vraćena na gradski toranj, stavljena je i hrvatska zastava, a taj „*sramotni događaj*“ prepričan je ovako: „*S kojim pravom je kapetan*

²⁴ „Il proclama del Consiglio nazionale italiano di Fiume“ *La Bilancia* (Rijeka), br.243., 30.10.1918., str.2. *Il Consiglio Nazionale Italiano di Fiume, radunatosi quest'oggi in seduta plenaria, dichiara che in forza di quel diritto per cui tutti i popoli sono sorti a indipendenza nazionale e libertà, la città di Fiume, la quale finora era un Corpo Separato costituente un Comune Nazionale Italiano pretende anche per sé il diritto di autodecisione delle genti. Basandosi su tale diritto il Consiglio Nazionale proclama Fiume unita alla sua madrepatria l'Italia. Il Consiglio Nazionale Italiano considera come provvisorio lo stato di cose subentrato addì 29 ottobre 1918, mette il suo deciso sotto la protezione dell'America madre di libertà e della democrazia universale e ne attende la sanzione dal Congresso della pace.*

²⁵ Judson 2018, 476-478.

²⁶ „La Rendimento“ *La Bilancia* (Rijeka), br.246., 4.11.1918., str.1.

²⁷ Ibid.

²⁸ „Riparazione all'insulto fatto questa mattina alla bandiera italiana“ *La Bilancia* (Rijeka), br.246., 4.11.1918., str.2.

*kolone naredio da se istakne hrvatska zastava? Hrvatska zastava na gradskom tornju provokacija je gradu koji je talijanski.*²⁹

Ulaskom talijanskih trupa nije započela jednostrana okupacija kao što se to već dogodilo u Istri i ostalim dijelovima zagarantiranima Italiji Londonskim ugovorom. Ugovorom o primirju potpisanom u Padovi 3. studenog između Kraljevine Italije i Austro-Ugarske Monarhije dogovorena je okupacija na temelju demarkacijske linije koja se podudarala s ugovorenim teritorijima Londonskog ugovora.³⁰ Rijeka i Sušak nisu prepušteni Italiji već Hrvatskoj, ali su svejedno okupirani na temelju primirja i članka 5 tog ugovora po kojemu talijanske snage imaju pravo zauzeti strateške točke s ciljem održavanja javnog reda i sigurnosti.³¹

Od tih dana, novine redovno i ažurno prenose govore riječkih Talijana okupljeni u svojem nacionalnom vijeću, pa tako Antonio Grossich, izjavljuje da je jedino Italija poslala svoje brodovlje upomoć i da od danas s tom pomoći talijanske mornarice, Rijeka postaje sastavni dio Italije. Sve to je praćeno frazama o napokon dočekanoj slobodi i sreći stanovnika Rijeke.³² Paralelno, diskurs „La Bilancie“ prema hrvatskim vlastima i hrvatskom žiteljstvu općenito postaje sve više agresivniji. Retorika ne posustaje nego se povećava u smislu dokazivanja kako Hrvati ovdje ne čine domicilno stanovništvo i kako su po prirodi nametljivi osvajači. Takva retorika je konstantna, a članak „Ai Fiumani“ može predočiti modalitete napada: „*Hrvati koji su sišli sa svojih tmurnih gora i brutalnom silinom oružja okupirali su naš grad polažući imaginarno povijesno pravo.*“³³ Površno se daje i povijesna argumentacija da je Rijeka etnografski pripadala latinskom području, pa čak se poistovjećuje latinski s talijanskim pripadništvom: „*Od antičkih vremena rimske Tarsatice, srednjeg vijeka do konačno modernog doba, Rijeka je uvijek bila latinska, uvijek talijanska.*“³⁴ Takvi članci su konstantni, ali kulminacija političkih tenzija može se nagovijestiti ulaskom francuskih torpiljarka „Tourag“ i „Sakalave“ 10. listopada. Oštro se odnose na francuske časnike koji su otišli do predstavnika vlasti koji su se silom nametnuli, pritom se misli na Narodno vijeće koje „La Bilancia“ uporno naziva hrvatskim vlastima, a nisu priznati od gradskih vlasti. Novine navode kako su francuski časnici dočekani s oduševljenjem od okupljenog hrvatskog pučanstva, ali ipak navodi da

²⁹ „Nuova provocazione croata“, Ibid. - *Con che diritto ha ordinato il capitano del picchetto che si esponga la bandiera croata? La bandiera croata sulla Torre civica è una provocazione alla città che è italiana.*

³⁰ Krizman 1977, 114.

³¹ Bartulović 2016, 111.

³² „La seduta del Consiglio nazionale italiano“ *La Bilancia* (Rijeka), br.247., 5.11.1918., str.1.

³³ „Ai Fiumani“ *La Bilancia* (Rijeka), br.250., 8.11.1918., str.1.

³⁴ Ibid.

okupljanje nije brojno jer lokalne parobrodske linije nisu uspjele dovući Hrvate s okolne obale, pokušavajući tako umanjiti važnost događaja. Pritom „La Bilancia“, upućuju francuske goste da pogledaju imena ulica koja nemaju hrvatski već talijanski karakter kako bi uvidjeli pravu nacionalnost stanovništva. Francuski vojnici bili su saveznici Srbije, a preko Srbije, koja je surađivala s Narodnim vijeće SHS, štitili su interese Narodnog vijeća za Sušak i Rijeku.³⁵

S ulaskom talijanskih trupa generala Enrica di San Marzana, 17. studenog 1918., novine iskazuju ogromno oduševljenje smatrajući da je njegovim dolaskom Rijeka napokon postala slobodna pod okriljem Italije. Cijeli broj detaljno prati događaje tog dana. Izražene su samo riječi hvale za talijanske vojnike koji svojom ljubaznošću, disciplinom, pravdom i kavalirsvom osiguravaju prava i manjinama, dakle Hrvatima.³⁶ Opisano je preuzimanje vlasti od talijanskog generala San Marzana, ali ne u ime Italije već u ime Antante te postavljanje ultimatumu Rikardu Lencu, velikom županu postavljenom od Narodnog vijeća iz Zagreba, da napusti guvernersku palaču, što to on i radi uz prigovor generalu da će uputiti službenu prosvjednu notu. Tu i dalje novine opisuju kratkotrajnu vladavinu Narodnog vijeća kao ilegalnu vladu („*governo illegale*“)³⁷.

U detaljnom opisu reakcije hrvatskog žiteljstva, ključan je diskurs kojim se koriste novine. Naime, dolazak talijanske vojske u sklopu sila Antante i protjerivanje velikog župana izazvalo je negodovanje kod hrvatske strane. Novine izvještavaju o provokacijama i nasiljima što su ih predvodili „stvarni nasljednici pokojne Austrije“, etiketirajući tako Hrvate. Nadalje, kako novine predočavaju, tog dana sakupilo se dosta hrvatskog stanovništva koje je mobiliziralo i Hrvate iz okolice poput onih iz Hrvatskog primorja i zaleđa pokušavajući dokazati hrvatski karakter grada. Nakon toga, slijedi opisivanje tih Hrvata koji su se sjurili u grad kao „...*gorštaka naoružani primitivnim oruđem*...“.³⁸ Isti su opisani kao divljaci i primitivci koji dolaze iz raznih izgubljenih sela između Velebita, a njihovo spuštanje u grad i sudjelovanje u masovnom skupu riječkih Hrvata navodno je plaćeno između 8 i 15 zlatnika, čime se želi umanjiti prosvjed i prikazati kako Hrvati ne čine većinu u gradu jer su trebali „uvoziti“ ostale okolne Hrvate. Provokacije koje novine iznose su mrki pogledi, dobacivanja i zvižduci koja su dolazila od Hrvata okupljenih oko narodne Čitaonice, ali naglašavaju da se Hrvati ne trebaju bojati talijanske vojske jer su Talijani velikodušni, uvodeći orijentalistički

³⁵ L'arrivo di due torpediniere francesi“ *La Bilancia* (Rijeka), br.252., 11.11.1918., str.2.

³⁶ „Il giorno della rendizione“ *La Bilancia* (Rijeka), br. 258., 18.11.1918., str.1.

³⁷ „Al palazzo governiale“, Ibid.

³⁸ „Provocazioni ed incidenti“, Ibid. – „...*montanari croati armati di instrumenti »primitivi«*...“

diskurs.³⁹ Incident koji je ostao značajnije obilježen jest kada talijanski kinematografi snimaju marširanje talijanskih trupa kroz grad i kako kolona prolazi pored zgrade narodne Čitaonice, a jedan pripadnik organizacije Sokola maše hrvatskom zastavom ispred snimateljske ekipe, što su novine okarakterizirale kao još jednu namjernu provokaciju Hrvata prema talijanskom pučanstvu i vojsci. Situacija se naknadno smirila, sve izvještene hrvatske zastave su maknute, ona s kojom je mahao navedeni sokolaš je istrgnuta iz njegovih ruku, a „Hrvatima nije bilo ni traga jer su se vratili odakle su iskočili“.⁴⁰ Ovakav etno-nacionalistički diskurs o Hrvatima kao primitivnim seljacima koji se spuštaju s planina nije posebnost „La Bilancie“ već je prisutan u cjelokupnom iredentističkom pokretu koji je imao svoju čvrstu utvrdu u Trstu, čiji su intelektualci isto tako gledali na okolne Slovence i Hrvate, kolektivno nazivajući ih Slavenima, pokušavajući odrediti čvrstu granicu između građanstva i seljaštva, s gradom obilježenim talijanskim karakterom, a selo slavenskim. Iz toga proizlazi oprečnost između urbanog i ruralnog, gdje urbano predstavlja viši stupanj civilizacijskog napretka, dok ruralno predstavlja nazadovanje i dekadentno stanje svijesti utemeljeno na nižim civilizacijskim stupovima.⁴¹

b. „Primorske novine“

Vijesti o Rijeci nema 29.10 jer novine izlaze u 5 ujutro osim ponedjeljka što znači da vijesti stižu kasnije. U tom izdanju novina nagoviještena je samo povijesna sjednica Hrvatskoga sabora⁴² i političko ozračje u Primorju i Gorskom kotaru, npr. u Delnicama, Brod Moravicama, Bakru i ostalim manjim sredinama u predgrađu Rijeke.⁴³ Dan kasnije objavljena je odluka Hrvatskog sabora o raskidanju državnopravnih odnosa s Ugarskom i Austrijom. Sjednica je veoma detaljno praćena i sažeto objavljena za šire čitateljstvo. U ovom kontekstu bitne su vijesti koje se odnose na Rijeku. Novine izvještavaju o veselju i slavlju naroda. Ističe se odlazak „...rutavih duša koje su držale u ropstvu ovu divnu našu luku...“ i koje su ubijale talijansku i hrvatsku „plemenitu kulturu“. Istaknuto je da danas, 30. listopada, guverner Jekelfalussy napušta grad. Opisana je društvena atmosfera u gradu gdje se skidaju mađarski natpisi s ulica i trgovina: „*Na Reci se skidaju svi magjarski napisi, skidaju ih sami vlasnici, skidaju se i ulični*

³⁹ Za više pogledati: Raspudić, Nino (2010). *Jadranski (polu)orijentalizam, prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Zagreb : Naklada Jurčić

⁴⁰ „Provocazioni ed incidenti“, Ibid, str.2.

⁴¹ Za više pogledati: Verginella, Maria (2008) „Il paradigma città/campagna e la rappresentazione dualistica di uno spazio multietnico“, *Contemporanea Rivista di storia dell'800 e del '900*, Fascicolo 4, 779-792.

⁴² „U oči današnje sjednice Hrvatskog sabora. U oči naše slobode“, *Primorske novine* (Sušak) br.248., 29.10.1918., str.1.

⁴³ „Primorje za slobodu Naroda SHS“, Ibid. str.2.

*natpisi, koji su nosili imena raznih magjarskih stvorova...*⁴⁴ Nadalje, na guvernerovoj palači i ostalim mjestima viju se hrvatske i talijanske zastave, a bitna je vijest o suradnji riječkog načelnika i zastupstva, što se u novinama na talijanskom jeziku navodi kao Rappresentanza, s Narodnim vijećem za Sušak i Rijeku u vidu stvaranja zajedničke narodne straže. Na kraju se obavještava da *„danas u sporazumu sa vojnim i političkim oblastima imade se predati sve državne urede i oblasti upravi Narodnog Veća, koje kod tih pregovora zastupa mesni odbor Narodnog Veća i šef sušačke kotarske oblasti gosp. Kosta Rojčević, kojem će svi ovi rečki državni uredi biti podvrženi“*.⁴⁵ Na istoj stranici donesena je vijest o preuzimanju i predaji guvernerove palače Milanu Batali poručniku i zapovjedniku straže guvernerove palače, čiji se potpis nalazi uz ostale preuzimatelje natporučnika Josipa Krpana i šumskog računskog revizora Bartola Baretića.⁴⁶ Potpis guvernera Jekelfalussija jamčio je predaju palače ali nije jamčio predaju vlasti. Naime, kako je pravno obrazložio Bartulović, kada Hrvatski sabor 29. listopada, u novinama se ta vijest, kako smo vidjeli, nalazi u novinama od 30. listopada, proglašava raskidanje svih državnopravnih veza s Austrijom i Ugarskom, ulazak Kraljevine Hrvatske u Državu SHS i prenošenje vrhovnih ovlasti Sabora na Narodno vijeće SHS, u Rijeci i Sušaku lokalno Narodno vijeće tek tada postaje organ vlasti. Predaja je pomno sročena jer se ne prenose ovlasti guvernera nego samo zgrada jer Narodno vijeće za Sušak i Rijeku ne mogu preuzeti ovlasti od guvernera, predstavnika vlasti, koje je Hrvatski sabor upravo razvlastio.⁴⁷ Odmah ispod prenesena je vijest o imenovanju Konstantina Rojčevića upraviteljem Rijeke, Sušaka i Kotara.⁴⁸ Nadalje, izvještavano je o narodnom veselju koje je euforično zahvatilo Rijeku. Slovenske, srpske i hrvatske zastave izvještene su po cijelom gradu. Cjelokupno stanovništvo Sušaka, mornari, vojnici, žandari kako izvještavaju novine, sjurilo se na Rijeku radi manifestiranja slavlja sa bliskim stanovništvom Rijeke. Cijela privreda grada je stala na taj dan. Radnici i trgovine ne rade, „Corso“ je okićen jugoslavenskim zastavama, a povorke od „hiljade ljudi“ sjurile su se sa Sušaka na Rijeku. Prema tome, možemo vidjeti veliko veselje koje se odvijalo u Rijeci, pogotovo među hrvatskim, slovenskim i srpskim stanovništvom. Ali što je s talijanskim žiteljstvom grada? Tu je ne tako mali detalj prenesen u novinama. Prema pisanju novina: *„Na gradski toranj bi smesta izvešena rečka talijanska i hrvatska zastava.“*, i nadalje *„Pre podne sakupljeno mnoštvo Talijanaca na Reci pred hrvatskom čitaonicom otpevalo je Lepu našu, a na prostorijama svojih društava izvesiše i hrvatske barjake pored*

⁴⁴ „Naša Reka i sloboda našeg naroda.“ *Primorske novine* (Sušak) br.249., 30.10.1918., str.2.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ „Predaja guvernerove palače i ureda“ *Primorske novine* (Sušak) br.249., 30.10.1918., str.2.

⁴⁷ Bartulović 2012, 107.

⁴⁸ „Upravitelj grada Reke, Sušaka i kotara.“, *Primorske novine* (Sušak) br.249., 30.10.1918., str.2.

talijanskih."⁴⁹.Navedeni pasus pokazuje nam suživot i toleranciju koje novine iskazuju radi smirivanja mogućih tenzija unutar grada.

Izvještavanje hrvatskih novina o ulasku talijanske flote i vojske 4. studenog u grad prvotno je popraćeno oduševljenjem. Novine pišu da je talijanska flota „...*došla kao naša družica i saveznica, kao zaštitnica onih velikih misli*...“.⁵⁰ a talijansko i hrvatsko stanovništvo ju je dočekalo i pozdravilo „...*onako, kako se to može da pozdravi hrabru vojsku kulturnoga talijanskog naroda*...“.⁵¹ Svrha dolaska jest „... *da nam bude na pomoći, da nas čuva i štiti, da nam bude u pomoći u ovim teškim časovima*,...“.⁵² Detaljno je opisan susret između gradonačelnika Via, admirala Rainera i velikog župana Rikarda Lenca u guvernerovoj palači, prenamijenjena u zgradu vlade Narodnog vijeća, gdje na pozdrave Rikarda Lenca admiral odgovara da je došao štiti interese talijanskog pučanstva i da je pozvan zbog nemira koje veliku župan Lenac negira. Ali, kada gradonačelnik Vio navodi precizne izgrede poput skidanje talijanske zastave s gradskog tornja, slučaj koji je bio popraćen u „Bilanci“, i pucanja na talijansko Filharmonijsko-dramsko društvo, veliku župan Lenac smatra da su to „*dva osamljena slučaja, iako istinita, ne dokazuju potrebne intervencije*...“.⁵³ Slučaj pucanja na zgradu Filharmonijsko-dramskog društva nije izviješten u „La Bilanci“, ali je zato izviještena vijest o počasnom pucanju hrvatskih vojnika prigodom postavljanja hrvatske zastave na gradski toranj. Prevođenjem iz talijanskih novina, „*sparare a salve*“ značilo je pucanje iz revolvera koji nije bio napunjen metcima, odnosno počasno pucanje koje se ne izvodi bojevom municijom.⁵⁴ To je jedina pronađena vijest o pucanju hrvatskih vojnika u talijanskim novinama, ali što se točno dogodilo možemo samo nagađati jer ne postoji vijest o namjernom pucanju na zgradu društva. Ne smije se zanemariti ni činjenica da prema navodima „Primorskih novina“, veliki župan Rikard Lenac potvrđuje istinitost događaja i to u hrvatskim novinama. Očekivalo bi se izvještavanje s talijanske strane, kojeg nema, zbog ozbiljnosti incidenta.

Oduševljenost pojavljivanja talijanske flote iskazuje i urednik „Primorskih novina“, Perislav Ljubić, koji s balkona Narodne čitaonice izjavljuje da „*Kad je ono Italija ušla u rat, (...), niko se nije toliko veselio kao naš narod ovde, ulasku Italije u rat. Mi smo znali, da će ulaskom lepe i kulturne naše susede Italije u rat svanuti i nama što prije sloboda*...“.⁵⁵ To je

⁴⁹ „Slavlje na Sušaku i Reci“ *Primorske novine* (Sušak) br.249., 30.10.1918., str.2.

⁵⁰ „Dolazak talijanske flote na Reku“ *Primorske novine* (Sušak) br.253., 5.11.1918., str.1.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ „Doček talijanske flote“, ibid, str.2.

⁵⁴ „A proposto d'ordine pubblico e porto d'armi“ *La Bilancia* (Rijeka) br.251., 9.11.1918., str.2.

⁵⁵ „Pred Narodnom Čitaonicom na Reci“, ibid.

jedino zabilježeno zadovoljstvo dolaska talijanske flote u sklopu Antante kod hrvatskih novina jer, nadalje, postepeno, novine počinju izražavati nezadovoljstvo prema riječkoj talijanskoj eliti sakupljenoj u Talijanskom nacionalnom vijeću koja bezuvjetno traži anektiranje Rijeke Italiji. U sljedećim brojevima tako kreću obračuni s talijanskim pretenzijama na Rijeku.

Preko jednog neimenovanog jugoslavenskog časnika novine dobivaju detaljne odredbe primirja iz Padove između Austro-Ugarske i Italije, gdje je jasno istaknuto da talijanska vojska ima pravo zaposjednut ugovorena područja u ime Antante, ali ne u svoje ime.⁵⁶ Sukladno napadima koje talijanske novine poduzimaju protiv vladanja Narodnog vijeća, „Primorske novine“ mijenjaju narativni diskurs i započinju obračune pogotovo protiv riječkih Talijana i njihovog vodstva. Tekstovi protiv najužeg vodstva Talijanskog nacionalnog vijeća idu u smjeru negacije njihove nacionalne pripadnosti. Za Antonija Grossicha, kojemu zadnja slova *ch* pišu kurzivom namjerno da naglase njegovo hrvatsko podrijetlo, gdje se *ch* čita *ć*, navode da mu „*otac – rodom Kastavac – uopće nije ni znao talijanski da govori, ešofira se danas per la italianità di Fiume, zovući u pomoć Italiju.*“⁵⁷ Za Andreu Ossoinacka navode: „*Gospar Ossoinac (hrvatski se to kaže: Osonjak) nazvao je u Hamburgu naš Jadran mare tedesco, a u peštanskom se je parlamentu zagrijavao za pomorske interese velike Ugarske. Vio je prema potrebi bio i Hrvat i Magjar i Talijan.*“⁵⁸ Dok talijanski tisak u Rijeci zauzima ekskluzivistička stajališta o budućem državno-pravnom uređenju Rijeke, hrvatski tisak prihvaća povijesnu multikulturalnu ulogu grada: „*Rečka autonomija ne znači privilegije Talijanaša već privilegije grada, u kojem žive i Hrvati i Talijani.*“⁵⁹ Dok „La Bilancia“ provodi diskurs o talijanštini grada i slavenskom selu, „Primorske novine“ za odgovor uzimaju etničko podrijetlo riječkih Talijana. Pa tako „*Ono nekoliko usijanih glava, što voli da se naziva Talijanima, a ne zna čestito ni talijanski da govori...*“ ili „*...one njihove vodje – renegate – bivše Hrvate – peče savest nad izdajstvom vlastitog materinjeg mleka...*“⁶⁰. Hrvatski tisak na određeni način odgovara talijanskim tekstovima uperenima protiv uprave i vlasti Narodnog vijeća. Kao što smo vidjeli ranije, talijanski list smatra jugoslavensku vlast nelegitimnom. Prema „La Bilanci“ Gradsko vijeće i gradonačelnik čine jedinu legitimnu i kontinuiranu vlast u gradu, logično jer su i Gradsko vijeće i gradonačelnik bili pobornici aneksije Rijeke Italiji.

⁵⁶ „Talijani u Istri i Dalmaciji“ *Primorske novine* (Sušak) br.257., 9.11.1918., str.1.

⁵⁷ „Talijanaši“ *Primorske novine* (Sušak) br.260., 13.11.1918., str.2.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ „Ne priznavaju“ *Primorske novine* (Sušak) br.262., 15.11.1918., str.1.

Bitno je napomenuti i dolazak srbijanske vojske u Rijeku. „Primorske novine“ euforično izvještavaju o dolasku „osloboditelja i braće koji su došli da sačuvaju jugoslavenski Jadran i Rijeku“. Izražene su neopisive emocije, od sretnog plača što napokon vide svoju braću koja ih dolazi osloboditi, do bacanja cvijeća i mahanja srpskim i jugoslavenskim zastavama. Događaj je detaljno popraćen ⁶¹

U hrvatskim novinama, može se uvidjeti disparitet između kritiziranja lokalnog talijanskog vodstva i Italije. Riječki Talijani napadani su mnogo žustrije nego sama država kojoj su htjeli pridodati i Rijeku. Iako su redovno dolazile novosti o nasilnim postupcima talijanske vojske u Istri, novine pišu da su svi ti postupci zabilježeni, ali se smatra da si talijansko vojno, diplomatsko i političko vodstvo to neće dopustiti zbog štete koji takvi postupci donose. Novine smatraju kako je Italija prihvatila Wilsonovu točku o samoodređenju, te neće negirati ili nagaziti sveto pravo na slobodu jugoslavenskog naroda koji je zajedno s Talijanima prolio krv protiv istog neprijatelja. Ubrzo je takav narativ narušen ulaskom talijanske vojske u grad, koja je svoj dolazak opravdala radi čuvanja javnog reda i mira, na što novine smatraju da takav postupak nema smisla jer je stanoviti društveni mir već bio uspostavljen prisustvom talijanske mornarice. ⁶²

Popraćena je vijest o svrgavanju vlast Narodnog vijeća i velikog župana Rikarda Lenca i zaposjedanju pošta, željeznica i svih bitnih javnih infrastruktura. Ističe se veliko razočarenje postupcima talijanske vojske i politike koju su smatrali saveznikom Jugoslavije, a sada im se nameće kao novi gospodar. ⁶³ Prema svjedočanstvima, opisani su postupci talijanske vojske, skidanje svih hrvatskih barjaka, ali i savezničkih poput engleskih, američkih, francuskih i srpskih barjaka, dok su izvještene samo talijanske zastave. Nadalje, talijanski vojnici upali su u vojničku bolnicu, skinuli hrvatsku zastavu i zamijenili je s talijanskom, a navedene su i krađe novaca i satova koji su pripadali pokojnicima. Također, opisano je kako je u bolnicu došao jedan neimenovani potpukovnik talijanske vojske i nakon što su doktor Ružić, vojni župnik Ljubičić i glavni zapovjednik bolnice doktor Blaz (na „z“ nije stavljena kvačica pa se ne zna je li to Blaz ili Blaž) iskazali svoje zahtjeve i izjasnili se kao Jugoslaveni, bili su otpušteni sa svojih funkcija. ⁶⁴ Vojska je krenula i u obračun i s hrvatskim tiskom. Talijanski vojnik dolazi u hrvatsku kapucinsku tiskaru „Miriam“ i saopćuje zatečenima da se od sada ne smije tiskati na hrvatskom već samo na talijanskom jeziku. Naredba proizvodi nezadovoljstvo kod kapucina

⁶¹ „Veličanstven doček srpske vojske“ *Primorske novine* (Sušak) br.263., 16.11.1918., str.1.

⁶² „Konačna je pobjeda naša“ *Primorske novine* (Sušak) br. 264., 17.11.1918., str.1.

⁶³ „Zaposednuće javnih ureda, oblasti i kolodvora“ *Primorske novine* (Sušak) br. 265., 19.11.1918., str.1.

⁶⁴ „Provala Talijana u vojničku bolnicu“ *Primorske novine* (Sušak) br. 266., 20.11.1918., str.1.

Jeronima i on se upućuje kod zapovjednika grada, koji mu odgovara da je nemoguće provesti takvu naredbu i da smije tiskati na hrvatskom jeziku, ali samo ako nakon toga odmah prevede na talijanski i uputi tekst na cenzuru. Jeronim ih uspoređuje s Mađarima: „*Magjari su bili veliki tlačitelji, ali nikada nisu ovakva šta zahtevali. A vi se hvastate, da ste donositelji slobode, pa uvadjate ovakve naredbe, kakve valjda ne postoje nigdje na svetu glede štampe!*“. Na kraju članka autor proziva dva talijanska lista u gradu „La Bilanciu“ i „Il Popolo“: „*Eto, neka se «Bilancia » i «Popolo» malo pozabave ovim shvaćanjem i uvadjanjem «slobode», kakvu Reka nije uživala niti za vreme mađžarskog tiranstva niti za ovih dana «dei servaggio croato».*“.⁶⁵

⁶⁵ „Donositelji „slobode“ na Reci“ *Primorske novine* (Sušak) br. 266., 20.11.1918., str.1

5. Zaključak

Usporedbom tekstova sušačkih hrvatskih novina i riječkih talijanskih novina vidljivi su suprotstavljeni nacionalni narativi. „La Bilancia“ nikada nije prihvatila hrvatsku vlast, odnosno vlast Narodnog vijeća za Sušak i Rijeku i velikog župana Rikarda Lenca, već su je smatrali provizornom do konačne odluke mirovne konferencije. Talijanske novine umanjuju hrvatsko-jugoslavenska okupljanja, ali isto čine i hrvatske novine za protalijanska okupljanja. Talijansko lokalno orijentirano vodstvo smatra da je za Rijeku jedina legitimna vlast ona gradska, a ne Narodnog vijeća. To potvrđuje gradonačelnik kada putem aklamacije „voljom naroda“ preuzima ovlasti na sebe. „Primorske novine“ ushićeno i euforično prate sjednicu Hrvatskog sabora i proglašavanje Države SHS, a Italiju, kao članicu Antante, prvih dana novine smatraju dobrodošlim saveznikom i osloboditeljicom potlačenih naroda.

Glavna borba između dvaju tiskovina vodila se oko dokazivanja nacionalnog karaktera grada. „Primorske novine“ su često pripisivale hrvatski etnos riječkim Talijanima, prozivajući ih da su odnarođeni. Možemo tako često uočiti kritiziranje talijanskog vodstva putem nepoštivanja grafije prezimena, jer za njih smatraju da su zapravo odnarođeni Hrvati. Talijanske novine smatraju pak da Hrvati nisu autohtono žiteljstvo grada, da je samo okolica nastanjena hrvatskim i slovenskim stanovništvom, koje je u svojoj srži primitivno, brđansko i da se jedino spuštajući u grad iz okolnih sela može pojačati hrvatski karakter grada, jer je grad uvijek njegovao talijanstvo, koje se poistovjećuje s posebnim statusom „corpusa separatuma“.

I hrvatske i talijanske novine obilježava politička borba što nije čudno jer je završetak Prvog svjetskog rata otvorio nove unutrašnje i vanjske političke sukobe, prvenstveno nacionalne trzavice što se tiče Rijeke. Prema pisanju „Primorskih novina“, Hrvati nisu smatrali Italiju kao neprijatelja već naprotiv kao saveznika malih i potlačenih naroda. S poštovanjem i riječima zahvale dočekali su talijansku mornaricu, ali narativ se mijenja kada ona okupira Rijeku, uspoređujući je s, sada već dezintegriranom Monarhijom i Mađarima u smislu ugnjetavanja njihovih temeljnih prava na slobodu i nacionalnost. Periodike su imale svoj politički cilj koji se vezao za jezičnu bazu čitatelja. Talijanske novine nisu bile naklonjene prema hrvatskom stanovništvu i promicale su ekskluzivizam, dok su hrvatske novine ipak priznavale multinacionalnost i multietničnost grada, i nisu isključivale Talijane, međutim Rijeka je trebala biti sastavni dio teritorija Države SHS. Tolerancija „Primorskih novina“ vezana je uz položaj u kojemu se nalazila Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, a to je u sklopu u ratu poražene Habsburške Monarhije, a i broj pripadnika talijanske nacionalnosti u Rijeci je ipak bio znatan, što hrvatsko-jugoslavensko vodstvo nije moglo zanemariti. S druge strane, da bi se dokazao

hrvatski karakter grada dolazilo je i do osobnih napada novina na samo podrijetlo riječkih Talijana, etiketirajući ih kao etničke Hrvate..

Analizirane periodike imaju svoj političko-nacionalni cilj, koji pokušavaju dostići svakodnevnom diskreditacijom suparnika da bi što jače, više i bolje pridonijele „oživljavanju pravog“ nacionalnog karaktera grada. Zaključno, novine nisu značajne kao izvor informacija za navedeno razdoblje, već kao građa koja omogućava razumijevanje nacionalističkih diskursa ili sl.

Bibliografija

Periodika:

1. La Bilancia (Fiume), listopad-studeni 1918.
2. Primorske novine (Sušak), listopad-studeni 1918.

Literatura:

1. Bartulović, Željko (2012). Rijeka i Sušak 1918.: 90. obljetnica raspada Austro-ugarske monarhije i početka talijanske okupacije, U *1918. u hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, 97-117. Zagreb: Matica hrvatska.
2. Čulinović, Ferdo (1953). Rijeka u državnopravnom pogledu. U *Rijeka zbornik*, ur. Jakša Ravlić, 253.- 276. Zagreb: Matica hrvatska
3. Despot, Miroslava (1953). Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843-1945. U *Rijeka zbornik*, ur. Jakša Ravlić, 611-640. Zagreb: Matica hrvatska
4. Grupa autora (1988). *Povijest Rijeke*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka
5. Judson M. Pieter (2018). *Povijest Habsburškog carstva*, Zagreb: Sandorf
6. Klinger, William (2018). *Un'altra Italia: Fiume 1724-1924*. A cura di Diego Redivo, *Collana degli atti*, Centro Ricerche Storiche, Rovigno, N.45, pp. 1-422, Rovigno.
7. Krizman, Bogdan (1977). *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb: Školska knjiga.
8. Lazzarich, Lea (2009). „Izvori o riječkim povijesnim novinama 1813. – 1918.“ *Libellarium*, vol. 2, br. 1. str. 65-79.
9. Miksa, Gianfranco (2016). „Talijanske novinske publikacije u Rijeci.“ *Quaderni*, vol. XXVII, br. 1, 2016, str. 477-506.
10. Patafta, Daniel (2006). "Privremene vlade u Rijeci (listopad 1918. – siječanj 1924.)." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 38, br. 1, str. 197-222.
11. Raspudić, Nino (2010). *Jadranski (polu)orientalizam, prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Zagreb : Naklada Jurčić
12. Toševa Karpowicz, Ljubinka (2021). *Rijeka (Fiume) 1868. – 1924. Od autonomije do države*, Rijeka: Slobodna Država Rijeka
13. Verginella, Maria (2008) „Il paradigma città/campagna e la rappresentazione dualistica di uno spazio multietnico”, *Contemporanea Rivista di storia dell'800 e del '900*, Fascicolo 4, 779-792.

14. Glogović Mario (1988). „Riječki Il Giornale u posljednjem tromjesečju 1918. godine“, *Dometi*, god. 21, br. 9. str. 501-511.